

סימן נו

מיהו "עני" וכמה יש לתת לו

שאלה:

לאחרונה מתרבות הבקשות לצדקה עבור משפחות נזקקות. למי, על פי ההלכה, קיימת חובה לתת צדקה, וכמה צריך לתת?

תשובה:

החובה לפרנס את עצמו

על כל אדם מוטלת חובה לפרנס את עצמו ואת משפחתו בלא שיצטרך להזקק לבריות. ואף אם לצורך פרנסתו יצטרך לעבוד בעבודה קשה ואפילו עבודה שאינה מכובדת – מצוה עליו לעבוד כדי שלא יצטרך ליטול מן הצדקה.

וכך כתב השולחן ערוך:

לעולם ירחיק אדם עצמו מהצדקה ויגלגל עצמו בצער, שלא יצטרך לבריות. וכן צוו חכמים: עשה שבתך חול, ואל תצטרך לבריות. ואפילו היה חכם מכובד והעני, יעסוק באומנות ואפי' באומנות מנוולת, ואל יצטרך לבריות.¹

מכאן שאדם שיש לו את היכולת לעבוד, והוא אף יכול למצוא עבודה אלא שמעדיף לקבל מן הצדקה, אין חובה לתת לו מן הצדקה, וכפי שכתב המהרשד"ם:

מי שאבותיו ואחיו וארץ מולדתו רגילים להתפרנס מטרחם ועמלם ויגיע כפיהם והוא רוצה להתנה' מעונג בלתי עמל דאין זה נקרא יחסר לו כי הוא מחסר את עצמו ושאיש כזה אין על הצבור מוטל לפרנסו ולא על קרוביו הוי כמי שיש לו ואינו רוצה להתפרנס משלו שאין נזקקין לו²

---

1. שולחן ערוך יורה דעה סימן רנה סעיף א, וכן הוא ברמב"ם הלכות מתנות עניים פרק י הלכה יח. ומקורם בגמרא מסכת בבא בתרא קי ע"א "לעולם ישכיר אדם עצמו לעי'ז ואל יצטרך לבריות", ובמסכת פסחים קיג ע"א "פשוט נבילתא בשוקא ושקיל אגרא, ולא תימא כהנא אנא, וגברא רבא אנא, וסניא בי מלתא".

2. שו"ת מהרשד"ם חלק יו"ד סימן קסו. ספר חסידים סי' אלף לה, כלי יקר שמות כג ה. ור' גם בשו"ת אגרות משה יורה דעה ח"ד סימן לו שכתב: "במי שיש לו נכסים ויכול לעסוק בהן וירוויח כמו שאר אינשי. ומצד מצוות צדקה מסתבר שליכא באיש כזה אפילו אם אירע שמחמת חשקו בלימוד התורה אינו רוצה להתעסק בנכסיו אלא ללמוד תורה ולהתפרנס

עם זאת, אף שראוי שכאמור, ראוי לאדם לעבוד בכל עבודה שהיא ובלבד שלא יהיה ניזון מן הצדקה, מכל מקום אין לדרוש מאדם לעבוד עבודה פיסית קשה, שלא היה רגיל אליה, ושאפשר שיסתכן אם יעסוק בה.³

"כדי מחסורו" של העני

נאמר בתורה (דברים טו) :

(ז) כִּי יִהְיֶה בְּךָ אֲבִיּוֹן מֵאֶחָד אֶחָיִךְ בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בְּאַרְצְךָ אֲשֶׁר יִקְנֶה אֶלְהֶיךָ נִתְּן לְךָ לֹא תֵאֶמֶץ אֶת לִבְּךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יָדְךָ מֵאֶחָיִךְ הָאֲבִיּוֹן : (ח) כִּי פָתַח תִּפְתַּח אֶת יָדְךָ לוֹ וְהֶעֱבַט תִּעְבְּיטֶנּוּ דֵּי מַחְסָרוֹ אֲשֶׁר יִחְסַר לוֹ :

על פסוק זה דורשים חז"ל⁴ :

די מחסורו, אין אתה מצוה לעשרו. אשר יחסר לו, אפילו סוס ואפילו עבד. מעשה בהלל הזקן שנתן לעני בן טובים אחד סוס שהיה מתעמל בו ועבד שהיה משמשו, שוב מעשה בגליל העליון שהיו מעלים לאורח ליטרא בשר בכל יום.

מכאן שאף שאין חובה להעשיר את העני, קיימת חובה לתת לו מן הצדקה כסף שיאפשר לו להמשיך לחיות ברמת החיים אליה היה רגיל לפני שירד מנכסיו.

בסוגיית הגמרא במסכת כתובות (דף סז ע"ב) מובאות דוגמאות נוספות לכך :

תנו רבנן : מעשה באנשי גליל העליון, שלקחו לעני בן טובים אחד מציפורי ליטרא בשר בכל יום...

ההוא דאתא לקמיה דרבי נחמיה, אמר ליה : במה אתה סועד? א"ל : בבשר שמן ויין ישן. רצונך שתגלגל עמי בעדשים? גלגל עמו בעדשים ומת, אמר : אוי לו לזה שהרגו נחמיה! אדרבה, אוי לו לנחמיה שהרגו לזה מיבעי ליה! אלא, איהו הוא דלא איבעי ליה לפנוקי נפשיה כולי האי.

מצדקה, אין מחוייבין ליתן לו, אלא יש לו רשות למכור תחילה מה שיש לו ולהתפרנס מזה, ואחר שיכלו מעות ההם יהיה רשאי אז ליקח צדקה דהרי אז הוא ממש עני. " ואולם עי' בשו"ת משיב דבר חלק ב סימן ס שם כתב שאין כופין אדם לעשות מלאכה כדי להתפרנס אך לעני"ד נראה שכל דבריו שם הם לגבי לקט שכחה ופאה אותם הוא לוקח מעצמו, ולגביהם כתב שבשעה שהוא עני רשאי ליטול, אף שיכול לעבוד לפרנסתו. אולם אין להסיק מכך שסובר שמחוייבים לתת לו מהקופה של צדקה בשעה שיש באפשרותו לעבוד לפרנסתו, ודלא כמוש"כ בבטאון צהר לא, תשסח, עמ' 38 עיי"ש. ועיי' בספרו של הרב יהודה זולדן, שבות יהודה וישראל, עמ' 437.

יודגש שאין דברינו אמורים בנוגע למי שיכול לעבוד לפרנסתו אך מתפרנס מן הצדקה כדי שיוכל ללמוד תורה.

3. שו"ת מהרשד"ם שם. צהר שם.

4. ספרי דברים פ"סקא קטז ד"ה די מחסורו

מה שארע לרבי נחמיה ממחיש עד כמה חשוב לאפשר לעני להמשיך לחיות באותה רמת חיים לה היה רגיל ומלמד שאילוצו לרדת מחמת החיים לה היה רגיל עלול אף להביא למותו.

אכן, נמתחת בסוגיא ביקורת על העני שהביא עצמו למצב כזה בו אינו מסוגל להסתפק באוכל ברמה נמוכה יותר, אך ביקורת זו אין בה בכדי לפטור את נותני הצדקה לתת לו "כדי מחסורו".

וכך פוסק להלכה הרמב"ם (הלכות מתנות עניים פרק ז הלכה ג) :

לפי מה שחסר העני אתה מצווה ליתן לו, אם אין לו כסות מכסים אותו, אם אין לו כלי בית קונין לו, אם אין לו אשה משיאין אותו, ואם היתה אשה משיאין אותה לאיש, אפילו היה דרכו של זה העני לרכוב על הסוס ועבד רץ לפניו והעני וירד מנכסיו קונין לו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו שנאמר די מחסורו אשר יחסר לו, ומצווה אתה להשלים חסרונו ואין אתה מצווה לעשרו.

מי שיש לו מאתים זוז

בשונה מהאמור לעיל, מצאנו בהלכה כללים אובייקטיביים קבועים לגבי הגדרת עני הזכאי לקבל צדקה.

במשנה במסכת פאה (פרק ח משנה ח) נאמר :

מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני היו לו מאתים חסר דינר אפילו אלף נותנין לו כאחת הרי זה יטול.

מאתים זוז היה עפ"י הערכת חז"ל הסכום הדרוש לצורך כסות ומזונות לשנה, ועל פי דברי המשנה מי שיש לו סכום זה אינו נחשב כעני. נחלקים הראשונים בשאלה האם הגדרה זו של עני נוגעת גם לדיני צדקה או רק לדיני לקט שכחה ופאה. רבים הסוברים שזוהי ההגדרה גם לגבי צדקה⁵, אולם דעת הרמב"ם שהגדרה זו נוגעת רק לדיני לקט שכחה ופאה. אכן גם לדעת הרמב"ם קיימים קריטריונים אובייקטיביים המגדירים מהו עני לענין צדקה. וזו לשון הרמב"ם (הלכות מתנות עניים פרק ט הלכה יג) :

מי שיש לו מזון שתי סעודות אסור לו ליטול מן התמחוי, היו לו מזון ארבע עשרה סעודות לא יטול מן הקופה, היו לו מאתים זוז אע"פ שאינו נושא ונותן בהם [או שיש לו חמשים זוז ונושא ונותן בהם] הרי זה לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני, היו לו מאתים חסר דינר אפילו אלף

---

5. ע"י שו"ת הרשב"א חלק א סימן תתעב, ספר אור זרוע ח"א – הלכות צדקה סימן יד, וכן פסק בשו"ע המובא לקמן.

נותנין לו כאחד הרי זה מותר ליקח, היו בידו מעות והרי הן עליו חוב או שהיו ממושכנים לכתובת אשתו הרי זה מותר ליקח.

ההבדל, לדעת הרמב"ם, בין הגדרת עני לענין צדקה לבין הגדרת עני לענין לקט שכחה ופאה מובן מאוד: לקט שכחה ופאה ניתנים בד"כ פעם בשנה וע"כ ההגדרה נקבעת בהתאם ליכולת הקיום השנתית. צדקה לעומ"ז ניתנת בכל יום או בכל שבוע וע"כ ההגדרה היא בהתאם ליכולת הקיום היומית או השבועית. בין לשיטת הרמב"ם ובין לחולקים עליו קיימת לכאורה סתירה בין ההגדרה האוביקטיבית המצויה כאן של עני לבין ההגדרה הסוביקטיבית של "כדי מחסורו".

לכאורה ניתן לחלק בין דין "כדי מחסורו" שאינו מגדיר מהו עני אלא מגדיר כמה יש לתת, לבין השיעורים המצויים כאן המגדירים מהו עני. דהיינו, למי שנחשב לעני עפ"י האמור כאן יש לתת "כדי מחסורו", וכפי שכותב כאן הרמב"ם "היו לו מאתים חסר דינר, אפילו אלף נותנים לו כאחד", אך מי שאינו נכלל בהגדרת עני, אף שחסר לו עבד לרוץ לפניו וכדו' – אין כל חובה לתת לו. אמנם ממה שנפסק לקמן בנוגע לחיובו של העני למכור נכסיו לפני שיקבל מן הצדקה, נראה שאין בחילוק זה בכדי לישוב את הסתירה.

חובת העני למכור את נכסיו

בנוגע לחובתו של המעוניין ליטול מן הצדקה למכור את כלי תשמישו, נאמר בתוספתא⁶:

היה משתמש בכלי זהב מוכרן ומשתמש בכלי כסף בכלי כסף מוכרן ומשתמש בכלי נחשת בכלי נחשת מוכרן ומשתמש בכלי זכוכית. ולכאורה קשה, אם קיימת חובה לתת לעני אפילו סוס לרכב עליו ועבד לרוץ לפניו, מדוע לחייב אותו למכור כלי תשמישו?! אכן, במשנה במסכת פאה (שם) הדין הוא שונה: היו ממושכנים לבעל חובו או לכתובת אשתו הרי זה יטול. אין מחייבין אותו למכור את ביתו ואת כלי תשמישו: עפ"י דברי המשנה, בבואנו לבדוק האם יש לאדם מאתים זוז, אין לוקחים בחשבון את ביתו וכלי תשמישו – אותם אינו חייב למכור. בישוב הסתירה בין שני המקורות הובאו בגמרא במסכת כתובות (סח ע"א) שני תירוצים:

6. תוספתא פאה פרק ד הלכה יא

על פי תרוץ אחד המשנה שלא חייבה אותו למכור כליו עוסקת בכוסות וקערות וכדו'. גם הירושלמי (פאה פרק ח הלכה ז) מבחין בין סוגים שונים של כלים. לשיטתו דינה של המשנה עוסק בבגדים וכדו', ואילו התוספתא המחייבת אותו למכור כליו – עוסקת בכלי מלאכה.

יש לציין שגם בסוגי הכלים אותם חייב העני למכור, אין מחייבים אותו לרדת בצורה דראסטית ברמת חייו. החיוב הוא לרדת בדרגה אחת יחסית לדרגה בה הוא מצוי: מכלי זהב לכלי כסף, מכלי כסף לכלי נחושת וכדו', אך אין הוא חייב לרדת מכלי זהב לכלי נחושת.

בתרוץ שני אומר רב פפא בגמרא בכתובות שם:

לא קשיא, כאן קודם שיבא לידי גיבוי כאן לאחר שיבא לידי גיבוי.

נחלקים הראשונים בבאור תרוץ זה. שיטותיהם מובאות ברא"ש שם (ו יא) הכותב:

פי' כל זמן שאינו נוטל אלא בצינעא אין מחייבין אותו למכור כלי תשמישו אבל אם הוצרך ליטול מן הגיבוי של קופה של צדקה אין נותנין לו עד לאחר שימכור ור"ת פי' קודם שיבא ליטול מקופה של צדקה מחייבין אותו למכור לאחר שיבא לידי גיבוי שכבר נטל מן הקופה שוב נזדמנו לו כלי בית אין מחייבין אותו למכור. ורש"י פי' לאחר שבא לידי גיבוי שנטל לקט שכחה ופאה ונודע שהיה עשיר ובאו ב"ד לגבות ממנו כדי מה נטל ואע"פ שממון שאין לו תובעין הוא משום קנס גובין ואפי' את"ל בבעל חוב דעלמא מסדרין כי האי גוונא הכא משום קנס מחייבין אותו למכור:

על פי השיטה הראשונה המובאת ברא"ש, מבחינה ההלכה בין אדם שהחברה עדיין אינה יודעת את מצבו הכלכלי האמיתי, וכלפי חוץ משדר "עסקים כרגיל", לבין אדם שידוע שירד מנכסיו. כאשר הוא נוטל רק בצנעא, דואגת ההלכה לכבודו ומאפשרת לו להמשיך לחיות בביתו, להשתמש בכליו וכדו' ועם זאת לקבל תמיכה כדי שיוכל להשתקם. לעומת זאת כאשר נאלץ ליטול מקופה של צדקה – ממילא כבודו נפגע ועל כן מחוייב קודם לכן למכור כלי תשמישו.

עיקרון דומה קיים גם בדין המאתים זוז שהובא לעיל. מי שיש לו מאתים זוז סכום כסף מינימאלי הדרוש לצורך כסות ומזונות לשנה – לא יטול מעשר עני, אולם מי שיש לו מאתים חסר דינר – יכול ליטול אפילו אלף דינרים. ההלכה דורשת איפא מן האדם להצטמצם עד למינימום האפשרי ובלבד שלא יכנס לקטגוריה של העניים הנזקקים לבריות. במצב זה כבודו ישמר: הוא אמנם יוריד בצורה משמעותית את רמת חייו בכל הנוגע להוצאות כסות ומזונות אך אם זאת ימשיך לחיות בביתו ולהשתמש בנכסיו, ובעיקר – לא יזדקק לבריות. אכן ברגע שירד מגבול המאתים זוז והוא נאלץ להזדקק לבריות יוכל כבר לקבל יותר מאשר השלמה למאתים – כדי שיוכל ביתר קלות להשתקם ולעמוד על רגליו.

הנוטל מן הקופה מול הנוטל בצנעא

נראה שהדברים שהובאו לעיל עומדים גם בשורש ההבדל בין החובה לתת לעני כדי מחסורו לבין ההלכה האומרת שמי שיש לו מאתים זוז לא יטול: החובה לתת כדי מחסורו נאמרה במי שאינו נוטל מן הקופה של צדקה ומבקש לקבל רק בצנעא מן היחידים. במצב זה כבודו עדיין נשמר וע"כ רואה ההלכה כמצוה את הדאגה לכך שכלפי חוץ ימשיך לחיות ברמת החיים לה הורגל. לעומת זאת, כאשר מדובר במי שנוטל מעשר עני, או שנוטל מהקופה של צדקה, היות שהוא כבר חשף את עובדת היותו עני אין שום צורך לדאוג למימון העבד שירוץ לפניו או הסוס שירכב עליו ודי לתת לו את המינימום שיאפשר לו קיום. עפ"י הסבר זה מיושבים דברי הרמב"ם (הלכות מתנות עניים פרק ט הלכה יד) הכותב:

עני שצריך ויש לו חצר וכלי בית אפילו היו לו כלי כסף וכלי זהב אין מחייבין אותו למכור את ביתו ואת כלי תשמישו אלא מותר ליקח, ומצוה ליתן לו, במה דברים אמורים בכלי אכילה ושתיה ומלבוש ומצעות וכיוצא בהן, אבל אם היו כלי כסף וכלי זהב כגון מגרדת או עלי וכיוצא בהן מוכרין ולוקח פחות מהן, במה דברים אמורים קודם שיגיע לגבות מן העם, אבל אחר שגבה הצדקה מחייבים אותו למכור כליו וליקח אחרים פחותין מהם ואחר כך יטול.

הרמב"ם פוסק, איפא, שעני שהגיע לגבות מן העם חייב ראשית למכור את כליו ולקחת אחרים הפחותים מהם ורק אח"כ יטול. וקשה, הלא לעיל הבאנו את פסק הרמב"ם שמצוה לתת לעני "אפילו עבד לרוץ לפניו", ומדוע העבד לרוץ לפניו חשוב יותר מאשר כלי אכילה ושתיה נאים?

ולדברינו יש לומר שלעיל מדובר בעני הנוטל בצנעא מן היחידים ולא מקופה של צדקה ועל כן מצוה לתת לו כדי מחסורו, ואילו כאן, כאשר הגיע לגבות מן העם, מתפרסם מצבו הכלכלי הקשה ועל כן אין כבר צורך לתת לו עבד לרוץ לפניו או כלים מפוארים, והוא מחוייב למכרם קודם שיגבה.⁷

7. ע"כ הרמב"ם משתמש כאן בלשון "לגבות מן העם". הגביה מוזכרת ברמב"ם בהלכות מתנות עניים בהקשר לחיוב הציבור לתת לקופה של צדקה, והמדובר איפא בעני המקבל מהגבאי הכופה את הציבור לתת לקופה של צדקה. זאת, בשונה מלשונו בפרק ז שם כתב "מצווה אתה להשלים חסרונו", והמדובר איפא בעני המקבל מהיחידים. ואולם עיין במאמרו של הרב יעקב אריאל "עולם חסד יבנה", צהר יט תשס"ד, שבאר את הרמב"ם באופן שונה, וכתב שהמילים "לגבות מן העם" משמעותם לגבות מן היחידים. יש שנתנו טעם אחר להבחנה שבין גביה מהקופה לבין גביה מהיחידים. לדעתם ההבחנה היא בין צדקה הניתנת בכפיה לבין צדקה הניתנת מרצון: לא ניתן לכפות לתת צדקה לעני שיש באפשרותו להתקיים ע"י שימכור נכסיו, אכן, מי שיתן לעני כדי מחסורו – אף אם יש

ונראה שזוהי גם כוונת הרמב"ם בפירוש המשנה⁸ המבאר באילו נסיבות חייב העני למכור את כליו, וזו לשונו:

ואפילו היו לו כלי כסף וזהב כגון כוסות וצלחות אינו חייב למכרן לפני שיקבל ממתנות עניים ויחשב מהם, אבל אחרי שיקבל צדקה אומרים לו החלף אותם הכלים באחרים ואל תרושש מתנות העניים.

הרי שהחובה למכור את נכסיו קיימת רק כאשר נחשב מן העניים.

הנוטל מן הקופה מול המחזר על הפתחים

סוגיא נוספת הנוגעת לענייננו מצויה בגמרא במסכת בבא בתרא (דף ט עמוד א) שם נאמר:

תנן התם: אין פוחתין לעני העובר ממקום למקום מככר בפונדיון, מארבע סאין בסלע; לן – נותנין לו פרנסת לינה. מאי פרנסת לינה? אמר רב פפא: פוריא ובי סדיא. שבת – נותנין לו מזון שלש סעודות. תנא: אם היה מחזיר על הפתחים – אין נזקקין לו. ההוא עניא דהוה מחזיר על הפתחים דאתא לקמיה דרב פפא, לא מזדקיק ליה. אי"ל רב סמא בריה דרב ייבא לרב פפא: אי מר לא מזדקיק ליה, אינש אחרינא לא מזדקיק ליה, לימות ליה? והא תניא: אם היה עני המחזיר על הפתחים – אין נזקקין לו! אי"ל: אין נזקקין לו למתנה מרובה, אבל נזקקין לו למתנה מועטת.

הסוגיא מבחינה איפא בין עני הנוטל מן הקופה בלבד לבין עני המחזר על הפתחים. אם הוא נוטל מן הקופה בלבד נותנים לו מזון שתי סעודות⁹, ואם הוא מחזר על הפתחים נותנים לו מתנה מועטת.

באפשרותו להתקיים – קיים מצוות צדקה. ע"כ היות שכספי קופה של צדקה נגבים בכפיה מן הציבור הם מיועדים רק לעני שאין באפשרותו להתקיים, לעומת יחידים ראוי שיתנו בכדי מחסורו של עני אם ידם משגת. (ראה מאמרו של הרב יעקב מידן, קו העוני בהלכה, עלון שבות אייר תשס"ו). אולם הבחנה זו אינה מתיישבת עם פסק השו"ע לקמן ממנו עולה כי החיוב לתת כדי מחסורו מוטל על הגבאי של צדקה. לשיטתנו יש לבאר שגם הגבאי מחוייב לתת כדי מחסורו כל עוד שהעני לא חשף ברבים את עובדת היותו עני.

ניתן היה ליישב את הרמב"ם גם באופן אחר. יתכן שהחיוב לתת "כדי מחסורו" משמעותו לדאוג לכך שהעני יוכל להמשיך להתנהג באותה צורה בה התנהג בעבר, לרכב על סוס, להסתייע בעבדים וכד', אך אין חובה לדאוג לכך שיעשה זאת דוקא עם כלים מפוארים שאין להם שום תועלת יתרה מבחינת אופן השימוש אלא רק בגינוני הכבוד שהם משדרים. ושמא זה כלול בדברי הרמב"ם (פרק ז הלכה ג) שכתב "אבל אי אתה מצווה לעשרו" – עיין בדבריו שהובאו לעיל. עפ"ז צריך לומר שלעבד שרץ לפניו יש תפקיד לסייע לעני ואין זה בגדר גינוני כבוד גדידא. אולם מהמעשה בהלל המובא בכתובות סז ע"ב נראה יותר שהמדובר בגינוני כבוד ע"ש. כמו"כ נראה דוחק לחלק בין צרכים תיפקודיים בהם יש מצוה למלא חסרונו לבין צרכים נפשיים בהם חובה כזו לא קיימת.

8. פירוש המשנה לרמב"ם מסכת פאה פרק ח משנה ח

9. ע' תוס' שם ד"ה אין פוחתין

לדעת רש"י והרא"ש עוסקת הסוגיא כולה בקופה של צדקה, ומכאן שכאשר מדובר על חובתו של היחיד אין הבדל בין עני המחזר על הפתחים לבין עני שאינו מחזר על הפתחים.

בדעת הרמב"ם (הלכות מתנות עניים פרק ז הלכה ז) נחלקים הפוסקים: הטור (יורה דעה סימן רנ) באר שלדעת הרמב"ם החיוב לתת מתנה מועטת נאמר על היחיד הרשאי להסתפק בנתינת מתנה מועטת כאשר העני מחזר על הפתחים. מכאן דייק הבית יוסף שם שלשיטתו, אם העני אינו מחזר על הפתחים יהיה היחיד מחויב לתת לו עד כדי מחסורו.

הבית יוסף עצמו חולק על הטור ומבאר שגם לשיטת הרמב"ם עוסקת הסוגיא בקופה של צדקה, ואילו היחיד בכל מקרה אינו מחויב לתת לעני כדי מחסורו "דלמה לא יודיע צערו לרבים ובין כולם יתנו לו די מחסורו".

פסק השולחן ערוך

להלכה פסק השולחן ערוך (יורה דעה סימן רנ סעיף א)

כמה נותנין לעני, די מחסורו אשר יחסר לו. כיצד, אם היה רעב, יאכילוהו. היה צריך לכסות, יכסוהו. אין לו כלי בית, קונה לו כלי בית. ואפילו אם היה דרכו לרכוב על סוס, ועבד לרוץ לפניו כשהיה עשיר, והעני, קונה לו סוס ועבד. וכן לכל אחד ואחד. לפי מה שצריך. הראוי לתת לו פת, נותנים לו פת. עיסה, נותנים לו עיסה. מטה, נותנים לו מטה. הראוי ליתן לו פת חמה, חמה. צונן, צונן. להאכילו לתוך פיו, מאכילין. אין לו אשה ובא לישא, משיאין לו. ושוכרים לו בית ומציעים לו מטה וכלי תשמישו, ואחר כך משיאין לו אשה. הגה: ונראה דכל זה בגבאי צדקה, או רבים ביחד, אבל אין היחיד מחוייב ליתן לעני די מחסורו, אלא מודיע צערו לרבים, ואם אין רבים אצלו יתן היחיד, אם ידו משגת. (ב"י ודלא כמשמעות הטור, וכמו שנתבאר סימן רמ"ט).

ושם בסעיף ג:

עני המחזר על הפתחים, אין נותנין לו מהקופה מתנה מרובה, אלא מתנה מועטת.

עפ"י? אין חובה ליחיד לתת "כדי מחסורו" של העני, וחובה זו מוטלת רק על הרבים – בתנאי שהעני אינו מחזר על הפתחים. פסק זה הוא בהתאם לשיטת הבית יוסף שהובאה לעיל.

הש"ך שם (ס"ק א) הביא את הדעות החולקות וז"ל:

והב"ח כ' דגם היחיד מחויב ליתן לו כל די מחסורו אם ידו משגת וכדלעיל ר"ס רמ"ט וכ"כ הרמב"ם פ"ז מהל' מ"ע ליתן צדקה כו' לפי מה שחסר העני אתה מצווה ליתן לו אם אין לו כסות כו'... ת"ר אמרו על הלל הזקן שלקח לעני בן טובים סוס לרכוב עליו כו' אלא ע"כ כל אדם שידו משגת

מצוה ליתן לעני שאינו מחזר על הפתחים לפי מה שחסר העני ואין מכל זה הכרח וי"ל דכל זה מיירי בשאין רבים אצלו או שאין יד הרבים משגת לסייע לו:

לדעת הש"ך, מחוייב גם היחיד לתת כדי מחסורו של העני אם ידו משגת, אם אין אפשרות לשתף בזה גם אחרים.

לדעת ערוך השולחן (סימן רג) יתכן שאין כלל מחלוקת בענין זה אלא שהמדובר הוא במציאויות שונות. לדעתו, כולם מודים שכאשר ישנם בעיר עשירים רבים ועניים מועטים – החוב מוטל על כולם ולא על היחידים – כפי שכתב הרמ"א. אולם, אם אין עשירים רבים בעיר או שיש אך אינם רוצים לתת ואין בידו לכונן אותם – מוטל החיוב גם על היחיד כאשר ידו משגת – ועל כך דיבר הש"ך.

כאמור, כל זה בעניים שאינם מחזרים על הפתחים "אלא יושבים בביתם ומסוה הבושה על פניהם." ¹⁰

בסימן רנג סעיף א שם פסק השו"ע:

מי שיש לו מזון שתי סעודות, לא יטול מהתמחוי. מזון י"ד סעודות, לא יטול מהקופה. ואם יש לו ר' זוז ואינו נושא ונותן בהם, או שיש לו חמשים זוז והוא נושא ונותן בהם, לא יטול צדקה. ואם יש לו ר' זוז חסר דינר ואינו נושא ונותן בהם, אפילו נותנים לו אלף זוז בבת אחת, הרי זה יטול. הגה: ומי שהולך מביתו ונוסע מעיר לעיר לקבץ, כל הדרך שהיה בדעתו ליסע כשהלך מביתו, נקרא פעם אחת. ואפילו נתנו לו ר' זוז בעיר אחת יכול לקבל יותר, ומכאן ואילך אסור (מרדכי פ"ק דב"ב בשם א"ז). ואם יש לו הרבה והוא עליו בחוב, או שממושכן לכתובת אשתו, הרי זה יטול. ואם יש לו בית וכלי בית הרבה, ואין לו ר' זוז, הרי זה יטול, ואין צריך למכור כלי ביתו ואפי"הם של כסף וזהב. במה דברים אמורים, בכלי אכילה ושתייה ומלבוש ומצעות וכיוצא בהן, אבל מגרדה או עלי שהם של כסף, מוכרם, ולא יטול מהצדקה. והא דאין מחייבים אותו למכור כלי תשמישו של כסף וזהב, דוקא כל זמן שאינו צריך ליטול מהקופה אלא נוטל בסתר מיחידים. אבל אם בא ליטול מהקופה של צדקה, לא יתנו לו עד שימכור כליו. ¹¹

10. לשון ערוך השולחן סימן רג סעיף ז

11. דברי השו"ע לכאורה קשים, שהרי ברישא של סעיף א מדובר בעני הנוטל מן הקופה ועל כך כתב שאין מחייבים אותו למכור כלי ביתו אפילו של כסף וזהב, ואילו בסיפא כתב שכל זה "דוקא כל זמן שאינו צריך ליטול מן הקופה אלא נוטל בסתר מן היחידים" משמע שאם נוטל מן הקופה עליו למכור ראשית כלי תשמישו, בניגוד לאמור ברישא. ומחמת הדוחק צ"ל שהסיפא של הסעיף החל מ"ואין צריך למכור..." " אינו מתייחס לנוטל מן הקופה. וצ"ע. ובאמת ברמב"ם הלכות מתנות עניים פרק ט מופיעים הדברים בשתי הלכות נפרדות. בהלכה יג שם הביא את דין מי שאין לו מאתים זוז הנוטל מן הקופה. ובהלכה יד הביא

ביחס לחובת המכירה כאשר נוטל מהקופה של צדקה הזכיר השו"ע רק את כלי ביתו ולא את ביתו. בשו"ת שבט הלוי (חלק סימן קכה) מדייק מכאן שאת ביתו הנחוץ לו לצורך מגורים לעולם אינו צריך למכור:

וגם אם יש לו ג' חדרים ויכול לדחוק עצמו בשנים או פחות יראה דלא חיבוהו למכור ודלא כמש"כ בס' משנה ראשונה בפאה שם, מיהו ודאי שטח קרקע או בנין שא"צ לו כלל למגורים הרי הם כשאר דברים שצריך למכור.

ומכל מקום נראה שכל זה כאשר גודלה של הדירה סביר ביחס לגודל המשפחה. אולם, אם יש לאדם בית גדול עם חדרים רבים, והוא אינו זקוק לכל החדרים לצורך מגורים – יהיה דינו כדין בנין שאין צריך לו כלל למגורים ויהיה חייב למוכרו לפני שמקבל צדקה. בסעיף ב שם כותב השו"ע:

יש אומרים שלא נאמרו השיעורים הללו אלא בימיהם, אבל בזמן הזה יכול ליטול עד שיהיה לו קרן כדי שיתפרנס הוא ובני ביתו מהריוח. ודברים של טעם הם.

מכאן, שאם יש לו משכורת קבועה המספיקה לפרנסת משפחתו, אינו רשאי ליטול צדקה – אף שאין ברשותו דמי מחיה לשנה שלמה. אכן לעיתים מספיקה המשכורת להוצאות השוטפות אך לא להוצאות מיוחדות הנדרשות לו, ובמקרים אלו יוכל ליטול מן הצדקה לצורך הוצאות אלו.¹²

סיכום

מי שעל פי מצבו ועפ"י כשרונו והכשרתו יכול לעבוד לפרנסתו, ויש לו אף אפשרות להשיג עבודה, אך בכל זאת אינו עובד אלא מחזר על הפתחים, אין מחוייבים לתת לו מן הצדקה.

מי שירד מנכסיו אך אינו מחזר על הפתחים ואינו פונה לגופי צדקה ציבוריים, מצוה לסייע לו ככל הניתן באופן שיאפשר לו להמשיך לחיות ברמת חיים הדומה לזו לה היה מורגל. מצוה זו אינה מוטלת על היחיד לבדו אלא אם כן ידו משגת לסייע לבדו ולא ניתן לצרף אחרים לצורך כך.

בנפרד את הדין שאין מחייבים אותו למכור כלי תשמישו קודם שיגיע לגבות מן העם – וראה מה שכתבנו לעיל בבאור דבריו.

12. ע' ערוך השולחן יו"ד סימן רמח סעי' ב. ור' בשו"ת שבט הלוי חלק ב סימן קכה שכתב: "מיהו מי שיש לו משכורת קבוע שמתפרנס ממנה ברווח פשיטא דלא יטול מן הצדקה, ומיהו כהיום שאף אלו שיש להם משכורת כדי מחייתם מ"מ אין זה די כדי לקנות או לשכור דירה שאי אפשר להשיגה באה"ק אלא ביוקר מאד פשיטא דלענין דירה נחשב עני ומותר ליטול כיון דאין לו מאתים זוז בערך של היום והכל לפי המצב כמבואר בפוסקים." "

כאשר אדם מחזר על הפתחים, או פונה לגופי צדקה ציבוריים, כגון מחלקת הרווחה העירונית, יש לתמוך בו עד שיגיע למצב בו יוכל להתפרנס ולפרנס את משפחתו בהתאם לדרוש להם לצורך קיומם הבסיסי השוטף, וכן לצורך הוצאת מיוחדות הנחוצות להם. תמיכה באדם כזה מותנית בכך שימכור תחילה כלים יקרים שברשותו וכדו' ויסתפק במינימום הדרוש לו למחייתו. ומכל מקום הוא אינו חייב למכור את ביתו המשמש למגורים כאשר גודלו סביר ביחס לגודל משפחתו.